

Şekspirdən Hamletə

Səlahəddin XƏLİLOV

02:09 / 02.03.2010

İnsanın cismani ömrü sonlu, fəaliyyət dairəsi məhdud olduğundan əbədiyyəti haqq edən böyük insanlar bu hədudları keçməyə can atırlar. Əlbəttə, ruhu azad olanlar zətən əbədiyyətin bir parçasıdırlar. Amma bəzən insan cismani dünyada da mütləq ruhun təcəllilərini görür, təbiət özü ruhani gözəlliyin təmsilçisi, sonuzluğun əyani təzahürü kimi çıxış edir.

Təbiətlə sonsuzluğun timsalı ilk növbədə səmadır, göydür. Lakin bizim ölçülərə görə çox böyük olan, həm məkanca, həm zamanca sonsuzluğu xatırladan başqa timsallar da var – dağ kimi, dəniz kimi!

Şərqdə mənəvi tükənməzlik, əbədiyyətə qovuşmaq əzmi əsrlər boyu ilahi ruhla və onun rəmzi sayılan nur və işıqla ifadə olunub. Bir az aşağı enəndə bu simvolika daha çox qadın gözəlliyinin epitetləri ilə əvəzlənib.

Qərb şairləri öz iç dünyasındakı nəhayətsizliyi və yüksəkliyi ifadə etmək üçün adətən təbiətin özünə müraciət edirlər.

Şekspir deyir:

Dənizlər nə qədər sudan bolsa da,

Gizlədir qoynunda yağışı yenə.

Sənin istəklərin sonsuz olsa da,

Arzuma bir yer tap, rəhm elə mənə.

Azərbaycan oxucusuna yaxşı bələd olan Puşkin və Lermontovun dağlara həsr olunmuş şeirlərində biz həm də onların yüksəlmək və sonsuzluğa qovuşmaq əzminin bədii tərənnümünü görürük.

Lakin görəsən Qərb düşüncəsi iç dünyasının nəhayətsizliyini hansı həddə qədər ifadə etməyə qadirdir?

Bayronun romantizm yolu cismani dünyanın reallıqlarından, təbiətin öz gözəlliklərindən bəhrələnir, yüksəklik təsəvvürü – dağların zirvəsindən keçir. Lakin şair təxəyyülü burada da qərar tuta bilmir və dağı da, dalğanı da öz könül dünyasında yerləşdirir:

Məgər dağlar, dalğalar, səmalar

Könlümün bir parçası deyilmi?

Belə düşünmək olardı ki, şair Şərq üslubunda təbiətdən daha yüksək könül dünyasına, oradan da Allah ideyasına gedib çatacaq. Lakin Qərb şairinin buna nəfəsi çatmır.

Növbəti şeirlərindən birində Bayron yenə də tarixi səhnələrin təsvirindən, cismani dünyanın nasiranəliyindən ayrılaraq poetik ilhamın qanadlarında Şərq idealını fəth edirmiş kimi görünür.

Gözəlliyin bütün ideali qarşımızdadır,

...

Biz Tanrını görürük, səsini eşidirik.

Bəli, nəhayət, şair Tanrı idealına yaxınlaşır. Və burada təsəvvüf poeziyası ilə bir uyğunluq görünür. Lakin elə sonrakı bənddə aydın olur ki, Bayron qədim yunanların mərmərdən düzəltdiyi Tanrı heykəlinin gözəlliyindən bəhs edirmiş.

Bu mərmər adi insan əlində dirilmişdir.

Olimpdən poeziya ilə endirilmişdir.

Bayron “Ənəl-Həqq” deməsə də, insanın yaradıcı qüdrətini, onun qurduqlarının gözəlliyini tərənnüm edir və Tanrını da bu yaradıcılıqda görür. Bu cür yanaşma Qərbin təkə poeziyasında yox, estetik fikrində də öz əksini tapıb. Məsələn, Qərb fəlsəfəsinin zirvəsində duran Hegel özünün “Estetikaya dair mühazirələr” kitabında estetikanın predmeti kimi təbiətdəki gözəlliyi deyil, “incəsənət sahəsini, yaxud, daha dəqiq desək, bədii yaradıcılığı” götürür.

Fərq göz qabağındadır. İstər Hegel, istərsə də Bayron köçüb göylər səltənətində əyləşməyə yox, əl-ələ verib yerləri göylərə qaldırmağa çalışırlar.

“Göylər” dedikdə idrakımıza sığmayan, qeyri-müəyyən və sonsuz olan şeylər nəzərdə tutulur.

Lakin “Göylər” ancaq harada isə uzaqlarda deyil, həm də insanların içərisindədir. “Qəlbin ən dərin və yarıqaranlıq guşələrində”... Eləcə də dağ, eləcə də dəniz.

Götədə təbiəti ilahiləşdirməyin yolu insandan keçmir. Əksinə, ola bilsin ki, insanın Haqqa gedən yolu dağ əzəmətindən, dəniz nəhayətsizliyindən keçir:

Dənizlər çalxanır köpüklənərək,

Sular qayaları döyür şiddətlə,

Yer dövrə vurduqca göylə həmahəng,

Tufanlar köksündə coşur hiddətlə.

Vaqif Bayatlının “Dənizin üstündə bir xəyal” şeirində qəlbin ənginliyi ilə assosiasiya dəniz obrazı ilə ifadə olunur:

Bir ucsuz-bucaqsız dəniz də gələr

bir ucsuz-bucaqsız torpağı keçən kimi

keçər səndən.

Dağa və dənizə antropomorf münasibət Məmməd İsmayıl poeziyası üçün də səciyyəvidir:

Baxışları duman imiş,

Dağ başlarında.

Bir gələcək dəniz varmış

Göz yaşlarımda...

Lakin hər şeyə başqa dəyər sistemindən, başqa bucaq altında da yanaşmaq olar. Şeirin hələ yazılmamış bəndlərindəki mənaları ancaq fəlsəfi vüsət ifadə edə bilər və bunu ancaq Şərq adamı başa düşə bilər. Bəli, Şərq poetik ənənələri kontekstində oxuduqda yuxarıdakı şeirlərin də yazılmamış misraları “damla elə dənizdir” və ya “bütün dəniz qəlb aləmində bir damladır” hikmətini ifadə edir. Və ancaq bu zaman həmin damla naminə belə böyük bir energetik potensialın səfərbər olunmasına haqq qazandırmaq mümkün olur.

Hamlet İsxanlı da bu məlum hikməti şeirə gətirir:

Damladadır mənalar –

Dənizin dadını bilmək istəsən,

Ondan birçə damla istə sən...

Lakin mənə müstəvisində damla ilə dəryanın eyniyyətindən çıxış edən Hamlet dənizin təkə “dadına baxmaqla”, kəmiyyət fərqiindən abstraksiya olunmaqla kifayətlənmir, ona birölçülü yox, çoxölçülü fəzada baxır, dərinlik və səth arasında, nəhayətsizliklə sahil arasında münasibətləri də qələmə alır. Dənizin hərəkət dinamikasını kənardan seyr etməklə kifayətlənməyərək, bu hərəkətin özəlliklərindən doğan hissələri dənizləri birgə yaşamağa səy göstərir:

Dənizin içinə gərək girəsən,

Dənizin şahə qalxan dalğasını,

Atıb-tutan yorğasını

Minib doyunca sürəsən...

Nağıllarda, dastanlarda vəsf olunan sirli-sehirli dəniz ayğırı reallıq müstəvisinə gəlir.

Dənizin ənginliyi, sanki ucsuz-bucaqsız və əbədi olması həmişə öz həyatının müvəqqəti olmasından əzab çəkən insanın əbədiyyət axtarışlarında ona yardımçı olur. İnsan onun vasitəsilə sanki sonsuzluğa qatılır.

Bəli, bir var bu böyük, nəhəng... (dağı, dənizi) uzaqdan seyr edəsən; bu seyrçi təfəkkür sentimentallıq, ən yaxşı halda isə fəlsəfi münasibət formalaşdırır.

Bir də var cismani həyatın bir parçası kimi bu sonsuzluğa dinamik formada, hərəkətdə qatılasan, onun hissəsinə çevriləsən...

Dənizi kənardan seyr etmək də gözəllikdir. Dənizin içərisinə girmək və dalğaların qoynunda olmaq, onun təsirini, qoxusunu, dadını duymaq, dalğalarla birlikdə qalxıb-enmək, onun yaşadıklarını yaşamaq isə başqa bir gözəllikdir.

Dənizlə qaynayıb-qarışmaq, onun bir parçası olmaq, onun nəfəsini duymaq və onunla birlikdə nəfəs almaq.

Dənizləşmək!

Dənizdən də böyük olub onu ehtiva etmək, onu içinə almaq, içində əritmək!

Dənizi üzüb keçmək, o taya çatmaq istəyi bir cür duyğudur, dənizdə əriyib-itmək, onun damlası olmaq istəyi isə tamamilə başqa bir duyğudur.

Hansı isə şair həyatın bir anından, məqamından duyğulanır və sonra öz duyğuları ilə həyata qayıdıb onun bir parçasına çevrilmək yox, bu duyğulardan birinin qanadlarında həyatdan ayrılaraq daha da uzaqlara uçmaq yolunu tutur.

Hamlet İsxanlı belə etmir. O bir alim olaraq təhlil yolunu seçir, seyrə dalmaqla kifayətlənmir, hər şeyi içəridən öyrənməyə çalışır və bu məqamda alimlikdən şairliyə yumşaq bir keçid baş verir. O içəridən görünüşün elmi təsvirini yox, bu görünüşün yaratdığı duyğu effektini qələmə alır.

Tədqiqatçı alim şairə, habelə filosofa nəzərən daha realistdir. Və realist, analitik təfəkkür həyatın anını, məqamını yaxalayanda poeziyanın yeni rakursları ortaya çıxır.

Elm adamının poeziyaya gəlişi şeirə praktik ruhla yanaşı, həm də bir “tədqiqatçılıq”, dinamik reallıq duyğusu gətirir. Hamlet yazır:

Dalğaların ağımtıl ləpəsini
Qucaqlayıb köksünə sıxasan,
İçinə çəkib səsini
Suların qoynunda axasan,
Sulara içindən baxasan..!?

Duyğunun ucunu tutub uzaqlara getmək yox, onu elə həyatın özündə yaşamaq və məhz bu praktik yaşantının da poetik tərənnümünə nail olmaq! Hərəkət, dinamika, fəaliyyət, həyatın dibinə enmək, onu içindən duymaq və içəridən işıqlandırmaq! Həyatın dibindəki qaranlıqlara işıq salmaq cəhdləri! Cismani həyatı “fanidir” – deyə atmaq yox, nəfsdən azad olmağa çalışmaq yox, əksinə, nəfs dünyasının dərinliyində də bir işıq və gözəllik axtarmaq!

Şekspirdən Hamletə qədər ucsuz-bucaqsız bir dəniz gəzintisi...

Realistik poeziyanın Hamlet məqamı!

Səlahəddin XƏLİLOV